

**Przemiany życia
społecznego i gospodarczego
ludności wiejskiej w Polsce
i krajach sąsiednich
w okresie międzywojennym**

pod redakcją Doroty Michaluk

**Muzeum Rolnictwa im. ks. K. Kluka w Ciechanowcu
Instytucja Kultury Województwa Podlaskiego**

Polskie Towarzystwo Historyczne Zarząd Główny

**Urząd Marszałkowski Województwa Podlaskiego
Departament Kultury i Dziedzictwa Narodowego**

Ciechanowiec 2022

Recenzenci

dr hab. Oleg Łatyszczek, prof. UwB
dr hab. Dariusz Tarasiuk, prof. UMCS

Tłumaczenie z j. białoruskiego i j. rosyjskiego

Witalis Łuba

Redakcja językowa i korekta

Danuta Murawska

Skład i łamanie

Monika Herman

Projekt okładki

Artur Warchala

Na okładce: grupa ludzi przy siewniku rządowym zaprzężonym w czwórkę koni, lata 20. XX wieku
– fot. w zbiorach Muzeum Rolnictwa im. ks. Krzysztofa Kluka w Ciechanowcu, sygn. E/V/740

Wydawca

Muzeum Rolnictwa im. ks. Krzysztofa Kluka w Ciechanowcu

Institucja Kultury Województwa Podlaskiego

Ul. Pałacowa 5, 18-230 Ciechanowiec

Tel. 86 2771 328, fax 86 2773 857

info@muzeumrolnictwa.pl, www.muzeumrolnictwa.pl

Polskie Towarzystwo Historyczne

Rynek Starego Miasta 29–31

00-272 Warszawa

Urząd Marszałkowski Województwa Podlaskiego

Departament Kultury i Dziedzictwa Narodowego

Ul. Kard. Stefana Wyszyńskiego 1, 15-888 Warszawa

www.wrotapodlasia.pl

Printed in Poland
Nakład 300 egz.

ISBN 978-83-62374-46-5

ISBN 978-83-67609-00-5

Druk, oprawa

Mazowieckie Zakłady Graficzne Sp. J.

18-200 Wysokie Mazowieckie, ul. Ludowa 89

tel. 86 275 41 31, tel./fax 86 275 49 85

e-mail: drukarnia@mzgraf.pl

Spis treści

Wstęp (Dorota Michaluk).....	9
Krzysztof Ślusarek Ekonomiczna eksploatacja wsi w Królestwie Polskim w dobie okupacji austriackiej (1915–1918). Studium na przykładzie powiatu jędrzejowskiego.....	13
Janusz Mierzwa Strajki chłopskie w Polsce lat trzydziestych XX wieku oczami urzędników państwowych.....	29
Joanna Dufurat Siła reakcyjna – siła rewolucyjna. Ludność chłopska Drugiej Rzeczypospolitej w optyce ruchu komunistycznego.....	41
Oleh Razyhrayev Ludność wiejska Wołynia a ruch komunistyczny w latach 1918–1939.....	53
Mariusz Korzeniowski Świadomość narodowa polskiej i ukraińskiej ludności chłopskiej na Wołyniu w latach 1917–1921.....	83
Roman Wysocki W cieniu kolektywizacji i głodu: zmiany oblicza etnicznego wsi ukraińskiej w latach trzydziestych XX wieku.....	99
Iryna Ramanava Władze i chłopi w Białoruskiej Socjalistycznej Republice Sowieckiej w latach 1937–1939: od poszukiwania kompromisów do masowych represji.....	117
Piotr Cichoracki Nielegalne wychodźstwo do Związku Socjalistycznych Republik Sowieckich ze wsi północno-wschodnich województw Drugiej Rzeczypospolitej w latach 1930–1933.....	141

Eugeniusz Mironowicz Warunki materialne egzystencji mieszkańców wsi białoruskiej w Drugiej Rzeczypospolitej w świetle zebranych relacji.....	159
Anna Engelking Polesie lat trzydziestych jako exemplum procesu zmiany społeczno-kulturowej w optyce etnosocjologii Józefa Obrębskiego.....	171
Anatol Vialiki Upadek „budownictwa kołchozowego” na zachodniej Białorusi w latach 1939–1941.....	185
Mariola Tymochowicz Pożywienie mieszkańców lubelskich wsi w okresie międzywojennym.....	199
Waldemar Rozynkowski Znaczenie środowiska wiejskiego dla rozwoju zgromadzeń zakonnych na ziemiach polskich w okresie międzywojennym – na przykładzie wspólnoty sióstr pasterek.....	213
Maciej Krotofil Znaczenie służby wojskowej w procesach integrujących ludność wiejską międzywojennej Polski.....	225
Aušra Jurevičiūtė Uposażenie w ziemię żołnierzy i ochotników do armii litewskiej w latach 1919–1940. Aspekty prawne, gospodarcze i polityczne.....	239
Vladislavs Malahovskis Migracja ludności wiejskiej Łatgalii (1920–1934). Wybrane aspekty.....	259
Marlena Brzozowska Akcja melioracyjna w folwarkach i wsiach w powiatach bielskim i wysokomazowieckim w okresie międzywojennym.....	269
Dawid Jędrzejak Słowacki aspekt reformy rolnej w Pierwszej Republice Czechosłowackiej w 1919 roku.....	287

Norbert Tomaszewski Wieś mazowiecka i podlaska w okresie międzywojennym w świetle pamiętników Józefa Włodka.....	299
Renata Skowrońska Dobrzyńska wieś w ostatnich latach przed drugą wojną światową w świetle wspomnień Edwarda Wiśniewskiego.....	311
Noty o autorach.....	341

Przed
P
towa
Bia
Republika
z rui
konflik
wym wy
agrarna
natychm
Podobne
woju agr
rzy par
inną str
nie tu
la produk
w gospodar
Ten ortw
wschodnie
ków, przed
działan
i przewo
monarchi
nych nie
W Polsce
i we wsi
wobec pa
dzianych
państwa
stwa w
Republi
ziemia

nych codziennych potrawach, o głodowych biedaczupach. Zaprzestano praktykowania wielu zwyczajów i wierzeń związanych z ich przygotowywaniem oraz spożywaniem. Dopiero w ostatnich latach można zaobserwować coraz większe zainteresowanie dawnymi potrawami, w tym chłopskimi. Sięganie po tradycyjne przepisy i ich odtwarzanie motywowane jest głównie względami promocyjnymi, komercyjnymi i turystycznymi.

WALDEMAR ROZYNKOWSKI
Instytut Historii i Archiwistyki
Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu
Toruń, Polska

Znaczenie środowiska wiejskiego dla rozwoju zgromadzeń zakonnych na ziemiach polskich w okresie międzywojennym – na przykładzie wspólnoty sióstr pasterek

Wstęp

Przelom XIX i XX wieku obfitował w powstające na ziemiach polskich – pomimo zaborów – nowe zgromadzenia zakonne. Zakładano je przede wszystkim na terenach zaborów rosyjskiego i austriackiego; pojawiło się tam między innymi kilkanaście honorackich zgromadzeń bezhabitowych¹. W zaborze pruskim, gdzie w wyniku trwającego od początku XIX wieku procesu kasat poszczególnych klasztorów zostały zlikwidowane średniowieczne i nowożytne fundacje zakonne², w Wielkopolsce udało się powołać dwie wspólnoty zakonne: Zgromadzenie Sióstr Służebniczek założone przez bł. Edmunda Boja-

¹ Zob. J. Bar, *Polskie zakony*, „Prawo Kanoniczne”, t. 4, 1961, s. 455–499; M. Mazurek, M. Wójcik, *Honorackie zgromadzenia bezhabitowe w latach 1874–1914 w Królestwie Polskim i Cesarstwie Rosyjskim. Materiały do geografii historycznej ruchu zakonnego*, [w:] *Materiały do historii zgromadzeń zakonnych na ziemiach polskich w XIX i początku XX w.*, Lublin 1976, s. 201–382; W. Rozynkowski, *Siostry serafitki w Nieszawie*, Toruń 2004, s. 9–21; idem, *Serafitki*, [w:] *Encyklopedia katolicka*, t. 17, Lublin 2012, kol. 1444–1445.

² Zob. W. Urban, *Dzieje Kościoła w zaborze pruskim. Wielkopolska, Pomorze i Warmia, Śląsk*, [w:] *Historia Kościoła w Polsce*, t. 2, cz. 1, red. B. Kumor, Z. Obertyński, Poznań–Warszawa 1979, s. 552–556.

nowskiego (1814–1871)³ oraz Zgromadzenie Sióstr Pasterek od Opatrzności Bożej, które było dziełem życia bł. Marii Karłowskiej (1865–1935)⁴. Na tej drugiej wspólnocie zakonnej skupimy się w niniejszym artykule.

Przywołując jej historię chcemy zwrócić uwagę na znaczenie wsi, a dokładniej: środowiska wiejskiego dla rozwoju zgromadzeń zakonnych na ziemiach polskich w okresie międzywojennym. Wiele z nich bowiem – jak chociażby wyżej wymienione – powstało jeszcze w okresie zaborów, ale ugruntowały się, okrzepły i dynamicznie się rozwijały w ciągu dwóch dekad Polski niepodległej.

Maria Karłowska – pierwsze lata życia

Maria Karłowska urodziła się 4 września 1865 roku w majątku Słupówka (dzisiaj Karłowo); obecnie jest to osada należąca do wsi Dobieszewo w gminie Kcynia (powiat nakielski, województwo kujawsko-pomorskie)⁵. Była jedynym i ostatnim dzieckiem Mateusza i Eugenii z Dembińskich. W tej wielkopolskiej ziemiańskiej rodzinie przyszli na świat kolejno: Leon (1846–1895),

³ W. Rozynekowski, *Bł. Edmund Bojanowski, założyciel Zgromadzenia Sióstr Służebniczek – nowe zgromadzenie zakonne w trudnym okresie kasat w zaborze pruskim*, „Zeszyty Naukowe KUL”, t. 60, 2017, nr 4 (240), s. 95–108.

⁴ W. Rozynekowski, *Szpital Dobrego Pasterza w Toruniu i jego wpływ na ewolucję Zgromadzenia Sióstr Pasterek*, „Nasza Przyszłość”, t. 98, 2002, s. 504–506.

⁵ Zob. stan badań nad historią życia bł. M. Karłowskiej oraz założonym przez nią zgromadzeniem zakonnym: J. Stabińska, *Bardzo umiłowała*, Jabłonowo Pomorskie 1986; E. Piszcz, *Karłowska Maria (1865–1935), założycielka Zgromadzenia Sióstr Pasterek od Opatrzności Bożej*, [w:] *Hagiografia polska. Słownik bio-bibliograficzny*, t. 1, red. R. Gustaw, Poznań 1971, s. 700–717; M. Fąka, *Maria Karłowska (1865–1935), założycielka Zgromadzenia Sióstr Pasterek od Opatrzności Bożej*, [w:] *Chrześcijaństwo*, t. 5, red. B. Bejze, Warszawa 1980, s. 281–437; A. Narzymska, *Rys życia Marii Karłowskiej (1865–1935), założycielki Zgromadzenia Sióstr Pasterek od Opatrzności Bożej*, [w:] *Wybór pism Matki Marii Karłowskiej*, wyd. J. Bar, Warszawa 1981, s. 7–59; J. Stabińska, *Służebnica Boża Maria Karłowska*, [w:] *Polscy święci*, t. 5, red. J. Bar, Warszawa 1987, s. 243–250; A. Narzymska, *Szukając zaginionej. Błogosławiona Maria Karłowska, założycielka Zgromadzenia Sióstr Pasterek od Opatrzności Bożej (1865–1935). Szkic biograficzny – duchowość – dzieło wychowawcze*, Jabłonowo Pomorskie 1997; E. Piszcz, *Karłowska Maria*, [w:] *Nasi święci. Polski słownik hagiograficzny*, red. A. Witkowska, Poznań 1999, s. 416–431; W. Rozynekowski, *Karłowska Maria (1865–1935)*, [w:] *Toruński słownik biograficzny*, red. K. Mikulski, t. 2, Toruń 2000, s. 127–129; W. Rozynekowski, G. Dobrska, *Może i tobie Bóg udzieli łaski! O bł. Marii Karłowskiej*, Toruń 2005; M. Łobozek, *Błogosławiona Maria Karłowska*, „Folia Historica Cracoviensia”, t. 15/16, 2009/2010, s. 415–426; W. Rozynekowski, *Błogosławieni: m. Maria Karłowska i ks. Stefan Wincenty Frelichowski*, [w:] *Jubileusz Diecezji Toruńskiej*, red. W. Rozynekowski, P. Borowski, Toruń 2017, s. 129–140; idem, *Błogosławiona Maria Karłowska (1865–1935)*, [w:] *Dioecesis nostrae patroni*, red. J. Raczkowski, Toruń 2022, s. 145–155.

Helena (1847–1933), Wanda (1848–1919), Aleksander (1850–1896), Kazimierz (1852–1917), Aniela (1853–1902), Bronisław (1855–1930), zmarły w dzieciństwie Bonawentura Franciszek (1857), Eugenia (1859–1877), Zdzisław (1863–1909) i Maria (1865–1935). Maria została ochrzczona 8 października 1865 roku w kościele parafialnym pod wezwaniem św. Katarzyny w Smogulcu.

Gdy w 1870 roku rodzina Karłowskich sprzedała majątek i przeprowadziła się do Poznania, Maria wraz z najmłodszym bratem Zdzisławem zamieszkała u najstarszego brata Leona w majątku Grąbkowo w powiecie rawickim. Ta zmiana w życiu rodziny wskazuje, że była ona w owym czasie w trudnej sytuacji materialnej. Maria przebywała u brata do 1875 roku, następnie zamieszkała w Poznaniu. Jak widać, pierwszych dziesięć lat życia spędziła w środowisku wiejskim. Edukację rozpoczęła w Grąbkowie, kontynuowała ją w Poznaniu w prywatnej szkole katolickiej dla dziewcząt. Do pierwszej Komunii św. przystąpiła 3 maja 1875 roku w kościele Najświętszej Maryi Panny na Ostrowie Tumskim. Sakrament bierzmowania przyjęła 18 listopada 1886 roku w kościele św. Marcina w Poznaniu, a dokładnie w kaplicy poświęconej św. Józefowi. Przyszła błogosławiona przeżyła trudne chwile w sierpniu i wrześniu 1882 roku, gdy w odstępie miesiąca straciła oboje rodziców. Po ich śmierci opiekę nad Marią przejęło starsze rodzeństwo – przede wszystkim siostra Wanda – i ono miało wpływ na dalsze koleje jej życia. Najmłodsza z Karłowskich miała być zatrudniona w pracowni krawiectwa i haftu, którą prowadziła siostra Wanda, w związku z tym zapewne już jesienią 1882 roku została wysłana na rok do Berlina, na kurs kroju i szycia. Po powrocie do Poznania Maria rozpoczęła pracę w zakładzie Wandy, mieszczącym się przy ulicy Podgórznej 12⁶.

Geneza i początki zgromadzenia

Jednym z najważniejszych wydarzeń, które miało wpływ na życie Marii Karłowskiej było spotkanie z prostytutką⁷. W listopadzie 1892 roku udała się do mieszkania ubogiego krawca – nie znamy jego dokładnego adresu – i tam nieoczekiwanie zetknęła się z dziewczyną o imieniu Franka, która podlegała kontroli policji obyczajowej. Podczas rozmowy przyszła błogosławiona poznała tragiczną historię Franki. Zaczęła się z nią spotykać, wkrótce dołączyły do nich inne dziewczyny, o podobnych życiorysach. Kiedy Maria przekonała się, że chcą one odmienić swoje życie, starała się umieszczać je w placówkach prowadzonych przez siostry szarytki oraz siostry elżbietanki. Liczba dziewcząt, które potrzebowały pomocy wzrastała, trzeba więc było szukać innych rozwiązań.

⁶ M. Fąka, *Maria Karłowska*, s. 286–290.

⁷ *Ibidem*, s. 290–296.

We wrześniu 1893 roku Maria przygotowała pierwsze schronienie dla pięciu dziewczyn w mieszkaniu zaprzyjaźnionej rodziny Jaworskich. Klementyna Jaworska była bliską przyjaciółką Marii i wspierała jej zaangażowanie; mieszkała wraz z mężem i dziećmi w kamienicy przy ulicy Naumanna 11 (obecnie ulica Działyńskich). Jednak było to tylko tymczasowe rozwiązanie, po kilku miesiącach musiała szukać innego miejsca dla swoich podopiecznych.

Udało się jej wynająć mieszkanie przy ulicy Szewskiej 12, składające się z czterech pokoi i kuchni. Zostało ono poświęcone 19 marca 1894 roku, czyli w uroczystość św. Józefa. Data poświęcenia na pewno nie była przypadkowa. Patronat Oblubieńca Najświętszej Maryi Panny towarzyszył Marii oraz jej dziełu od początku⁸. Mieszkanie, które przygotowała dla dziewcząt, dawało im nie tylko bezpieczne schronienie, ale przede wszystkim stało się przestrzenią ich resocjalizacji oraz wychowania. W Poznaniu pojawiła się więc nowa placówka wychowawcza, którą Maria Karłowska nazwała Zakładem Dobrego Pasterza⁹.

Liczba podopiecznych stale rosła, kiedy doszła do dwudziestu, było już tak ciasno, że trzeba było myśleć o nowym lokalu. W tym czasie komisja sanitarna, która sprawowała z ramienia policji obyczajowej nadzór nad placówką, nakazała Marii oddalić część podopiecznych i nie przyjmować nowych. Do tego w marcu 1895 roku wygasła umowa wynajmu mieszkania. Sytuacja stała się bardzo trudna.

Z pomocą przyszła hrabina Aniela Potulicka (1861–1932)¹⁰. Zakupiła ona we wsi Winiary, oddalonej wówczas o trzy kilometry od Poznania, dom wraz z czterema hektarami ziemi¹¹. Po odremontowaniu zabudowań oraz skromnym umeblowaniu 16 lipca 1895 roku nastąpiła przeprowadzka do nowego domu. Tego samego dnia Maria przestała pracować zawodowo i poświęciła się całkowicie podjętemu dziełu. Po kilku tygodniach, 29 września 1895 roku arcybiskup Florian Stablewski dokonał poświęcenia domu i kaplicy, w której na stałe

⁸ O kulcie św. Józefa w życiu M. Karłowskiej oraz w zgromadzeniu sióstr pasterek zob. W. Rozykowski, *Święty Józef w życiu błogosławionej Marii Karłowskiej i Zgromadzenia Sióstr Pasterek od Opatrzności Bożej*, „Kaliskie Studia Teologiczne”, t. 4, 2005, s. 89–96; idem, *Modlitwy ku czci św. Józefa. Odmawiane przez bł. Marię Karłowską (1865–1935)*, „Kaliskie Studia Teologiczne”, t. 5, 2006, s. 47–51; *Idźcie do św. Józefa, On wam pomoże!*, oprac. W. Rozykowski, G. Dobrska, Pelplin 2009.

⁹ Zob. P. Gołdyn, *Początki pracy resocjalizacyjnej sióstr pasterek w świetle kroniki Klementyny Jaworskiej*, „Poznańskie Zeszyty Humanistyczne”, t. 10, 2008, s. 7–18.

¹⁰ Zob. G. Łańcucka, *Aniela Potulicka, skromna fundatorka wielkich dzieł*, Katowice 1938; Z. Zieliński, *Potulicka Aniela (1861–1932)*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 28, Wrocław 1984–1985, s. 245–246.

¹¹ Zob. M. Fąka, *Maria Karłowska*, s. 301 i n.; *Pisma służebnicy Bożej Marii Karłowskiej*, t. 7, *Listy prywatne*, oprac. S. Suwiński, Pelplin 2020, s. 427 (dalej: *Pisma*, t. 7).

umieszczono Najświętszy Sakrament¹². Przeniesienie placówki do Winiar było kluczowym momentem w historii rodzącego się dzieła wychowawczego oraz powstającego zgromadzenia.

Wokół Marii Karłowskiej gromadziły się nie tylko dziewczęta potrzebujące pomocy, ale także osoby, które identyfikowały się z jej apostołatem. Tu dotykamy genezy nowej wspólnoty zakonnej, która po pewnym czasie przyjęła nazwę: Zgromadzenie Sióstr Pasterek od Opatrzności Bożej. Przywołajmy kilka faktów. W 1896 roku, 8 września, Maria wraz z pomagającymi jej od dłuższego czasu towarzyszkami włożyła habit zakonne. Można powiedzieć, że od tego momentu nazywano je siostrami. W 1902 roku, 20 czerwca, Maria wraz z siedmioma siostrami złożyła wobec spowiednika księdza Kazimierza Szoldrskiego (1843–1904) prywatne śluby¹³; wszystkie dodały czwarty ślub – poświęcenia się pracy nad osobami zagubionymi moralnie. W 1906 roku powstała placówka zakonna poza zaborem pruskim, w Wiktorynie pod Lublinem. W 1909 roku zgromadzenie zakonne zostało zatwierdzone na prawie diecezjalnym. W 1913 roku powstająca wspólnota zakonna liczyła trzydzieści pięć sióstr¹⁴.

Placówka w Toruniu

Duże znaczenie dla rozwijającego się zgromadzenia miało otwarcie domu zakonnego w Toruniu¹⁵. Do zakończenia pierwszej wojny światowej miasto to leżało w granicach zaboru pruskiego, w zakresie moralności publicznej obowiązywały więc w nim przepisy takie jak w Poznaniu. Prostyucja była dozwolona, pod warunkiem rejestracji tego procederu oraz regularnych badań lekarskich. Jednym z problemów, które pojawiły się z biegiem lat, były choroby weneryczne szerzące się pośród prostytutek. Występował on także w odrodzonej Polsce, do której został przyłączony Toruń.

Dzięki zachowanym źródłom możemy odtworzyć dokładnie genezę fundacji sióstr pasterek w Toruniu¹⁶. Jesienią 1919 roku do Poznania przyjechał

¹² J. Stabińska, *Bardzo umiłowała*, s. 72 i n.; E. Piszcz, *Karłowska Maria*, s. 419–422.

¹³ Zob. listy M. Karłowskiej do ks. K. Szoldrskiego, *Pisma*, t. 7, s. 31–42.

¹⁴ A. Narzumska, *Rys życia*, s. 34–59; E. Piszcz, *Karłowska Maria*, s. 422–424. Historię powstającego zgromadzenia widać bardzo dobrze w zachowanych listach M. Karłowskiej, zob. *Pisma*, t. 7.

¹⁵ W. Rozykowski, *Szpital Dobrego Pasterza*, s. 503–529; J. Szczuczko, *Organizacja szpitala i domu zakonnego Zgromadzenia Sióstr Pasterek od Opatrzności Bożej w Toruniu w latach 1920–1939*, „Rocznik Toruński”, t. 38, 2011, s. 57–71.

¹⁶ W. Rozykowski, *Sprowadzenie Zgromadzenia Sióstr od Opatrzności Bożej do Torunia w 1920 roku w świetle dokumentów*, „Rocznik Toruński”, t. 27, 2000, s. 159–166.

dr Otton Steinborn, naczelnny lekarz policyjny w Toruniu, który zaproponował siostram, by osiedliły się w jego mieście i podjęły pracę na oddziale dermatologicznym szpitala miejskiego. Pierwsze siostry przyjechały do Torunia 21 września 1920 roku i rozpoczął się nowy etap w historii tworzącego się zgromadzenia.

Siostry zamieszkały w niewielkim budynku przy szpitalu miejskim, który mieścił się przy ulicy Przedzamcze, i od razu zajęły się opieką nad przydzielonymi im pacjentkami. Dla wenerycznie chorych kobiet przeznaczono specjalny barak. Jak zakładano, posługa siostr nie ograniczała się do strony medycznej, równie korzystne było ich oddziaływanie wychowawcze. W ciągu pierwszych trzech miesięcy obecności siostr w szpitalu aż osiem wyleczonych pacjentek chciało zmienić swoje dotychczasowe życie. Jediną możliwą formą pomocy w tamtym momencie było odesłanie ich do domu w Winiarach.

Mimo przychylności władz miejskich, organizacja domu zakonnego oraz prowadzenie działalności leczniczej i wychowawczej przez siostry natrafiało na różne trudności. Siostry pasterkę przeniesiono z centrum miasta na peryferie, niedaleko dworca Toruń-Mokre (obecnie Toruń Wschód), na ulicę Wschodnią 25. Wojewódzki Urząd Zdrowia powołał do życia z dniem 21 listopada 1921 roku nową jednostkę medyczną w mieście: Wojewódzką Lecznicę Dobrego Pasterza¹⁷.

W codziennym funkcjonowaniu placówki najtrudniejsze były wyzwania finansowe. W 1922 roku ministerstwo zdrowia odmówiło uznania szpitala za instytucję państwową i cofnęło dotacje. W tym samym roku powołano do istnienia Pomorskie Towarzystwo Opieki Moralnej nad dziewczętami i kobietami. Jego głównym zadaniem było zbieranie funduszy na funkcjonowanie szpitala oraz utrzymanie siostr pasterek w Toruniu. Na skutek trudności finansowych w listopadzie 1928 roku towarzystwo zostało rozwiązane, a szpital przeszedł pod bezpośrednią opiekę siostr pasterek. Podstawę materialną funkcjonowania szpitala oraz bytu siostr stanowił dochód z opłat za leczenie chorych. W 1930 roku zmieniono nazwę lecznicy na Szpital Dobrego Pasterza oraz zatwierdzono nowy statut i regulamin tej instytucji¹⁸.

Jak wspomniano, przybycie siostr pasterek do Torunia otworzyło nowy etap w dziejach zgromadzenia. Szpital weneryczny prowadzony przez siostry w Toruniu był prawdopodobnie ewenementem, i to nie tylko w Polsce. Maria Karłowska była prekursorką posługi zakonnej w takich placówkach. Musiała zrezygnować z planowanej pierwotnie ścisłej klauzury. O wpływie siostr pielęgniarek i ich pracy na postrzeganie zgromadzenia przez opinię publiczną niech świadczy fakt, że od lat dwudziestych XX wieku pielęgnacja wenerycznie chorych kobiet stała się jego najbardziej charakterystycznym znakiem rozpoznawczym. Każdy, kto zetknął się ze środowiskiem szpitalnym i tragedią wielu

¹⁷ K. Kozłowski, *Szpital Dobrego Pasterza w Toruniu*, Toruń 1930, s. 6.

¹⁸ *Ibidem*, s. 7–8.

przebywających tam kobiet, był pod wrażeniem wyzwania, jakiego podjęła się Maria Karłowska¹⁹.

Nowe domy w środowisku wiejskim

Obecność siostr pasterek w Toruniu, a właściwie owoce ich posługi, stały się inspiracją do założenia w kilku wsiach w niedalekiej okolicy nowych placówek zakonnych i wychowawczych. Ważną ich częścią były funkcjonujące przy nich gospodarstwa rolne. Placówki te tworzyły największe skupisko nowych domów powołanych za życia Marii Karłowskiej – co oznacza, że stała za nimi intuicja, a może nawet przemyślana koncepcja założycielki zgromadzenia. Fundacje te powstały w miejscowościach: Topolno (rok 1921), Pniewite (1925), Dębowa Łąka (1932) oraz Jabłonowo Pomorskie (1933)²⁰, przy czym dom w Dębowej Łące został przeznaczony na siedzibę nowicjatu, natomiast w Jabłonowie Pomorskim na dom generalny zgromadzenia²¹. Pierwsze dwa domy nazywane były często domami misyjnymi, gdyż to właśnie w nich wybrzmiewał charyzmat wspólnoty zakonnej, która walczyła o godne człowieczeństwo oraz zbawienie swoich podopiecznych.

1. Topolno

Wieś obecnie leży w województwie kujawsko-pomorskim (ówcześnie w województwie pomorskim), w powiecie Świecie, w gminie Pruszcz²². Starania o nabycie majątku Maria Karłowska podjęła już w 1920 roku, w styczniu 1921 roku zwróciła się w tej sprawie do Głównego Urzędu Ziemińskiego w Poznaniu. Zakupiony w 1922 roku majątek obejmował około stu sześćdziesięciu hektarów, w tym było 60 ha ziemi ornej, 25 ha uprawy wikliny, 6 ha ogrodów warzywnych, jezioro rybne o powierzchni 10 ha, resztę stanowiły łąki, pastwiska, las oraz bagienne nieużytki.

¹⁹ O duchowości zgromadzenia zob. S. Suwiński, *Duchowość Siostr Pasterek. Duchowość zakonna w pismach bł. Marii Karłowskiej*, Pelplin 2002; H. Nowak, *Praca w rozumieniu bł. Marii Karłowskiej*, „Colloquia Theologica Ottoniana”, t. 2, 2010, s. 73–84.

²⁰ J. Stabińska, *Bardzo umiłowana*, s. 251–253.

²¹ Zob. E. Buze, K. Mikulski, W. Nowosad, S. Wojdyło, *Jabłonowo gmina Jabłonowo Pomorskie. Zespół pałacowo-parkowy*, Toruń 1998; W. Rozynkowski, *Obóz pracy siostr zakonnych w Dębowej Łące (1954–1956) – przyczynek źródłowy*, „Rocznik Grudziądzki”, t. 19, 2011, s. 329–336; idem, *Likwidacja domu zakonnego siostr pasterek w Dębowej Łące w 1954 r. w świetle kronik zakonnych*, [w:] *Źródła i materiały do badań nad kasatami klasztorów z obszaru Pomorza Nadwiślańskiego i ziemi chełmińskiej (XIX i XX w.)*, red. P. Oliński, W. Rozynkowski, Wrocław 2015, s. 215–223.

²² *Pisma*, t. 7, s. 437–438.

Dzięki uprawie wikliny w Topolnie powstały: koszykarnia, wytwórnia mebli plecionych oraz pracownia pantofli z rafii. Zakonnice założyły hodowlę nierogacizny i królików angorskich na wełnę. W fundacji uprawiano też i sprzedawano nowalijki (czyli młode warzywa, które pojawiały się w handlu w okresie poprzedzającym nowy sezon) oraz przetwory owocowe. Dom w Topolnie pomagał w utrzymaniu innych domów, szczególnie głównego i największego w Winiarach. Siostry zorganizowały i prowadziły także pracownie, w których szyto i haftowano obrusy, serwety, ręczniki oraz tkano materiały na habity dla sióstr oraz na suknie dla wychowanek.

Helena Steinbornowa (1875–1952), wspominając początki posługi sióstr pasterek w Toruniu, nawiązała także do genezy domu w Topolnie:

I tu dopiero się okazało, że pacjentki [ze szpitala w Toruniu] wprost rwały się do roboty, a pierwszy rok owocnej działalności i wpływu moralnego sióstr pasterek, ich serdeczne podejście do powierzonych im opiece kobiet, dało nadzwyczajne wyniki. Statystyka szpitala wykazuje, że w roku 1920 leczono tam 32 chore, zaś w latach od 1921–1929 cyfra pacjentek waha się między 394 a 497. Część dziewczyn okazała chęć dalszego pozostania pod opieką sióstr pasterek a wobec ukończonej kuracji, którą opłacało miasto, trzeba było dla nich znaleźć schronisko, ażeby nie wróciły na ulicę i nie stracone [zostały] owoce pracy. Początkowo odsyłano je na Winiary do domu macierzystego sióstr pasterek, ale pojemność tego domu była ograniczona. Szukaliśmy drogi wyjścia i w roku 1921 dzięki poparciu Wojewody Pomorskiego Jana Brejskiego uzyskało Zgromadzenie resztówkę ziemską Topolno w powiecie świeckim na Pomorzu na dom misyjny²³.

Pozytywnie o działalności Marii Karłowskiej wypowiadały się władze. Wojewoda pomorski Stanisław Wachowiak 19 marca 1925 roku tak opisał działalność zgromadzenia:

Wszystkie miejsca dla pensjonistek były stale zajęte, a rezultaty ich wychowania okazały się wkrótce bardzo pomyślne. Kobiety tam znajdujące się miały bowiem zapewnioną opiekę moralną i materialną i mogły pozostawać tak długo, jak tego pragnęły. W zasadzie nie zwalnia się z Topolna żadnej wychowanki, której się uprzednio nie zapewni stałej posady lub uczciwego sposobu samodzielnego zarobkowania. Podczas pobytu w domu misyjnym mają możliwość wyuczenia się najrozmaitszych robót, odpowiednio do chęci i zdolności, jak: hafty malarskie, koronkarstwo, szycie bielizny, tkactwo materiałów ubraniowych i kilimów, pończosznictwo, koszykarstwo, ogrodnictwo, prace rolne, gospodarstwo, hodowla trzody itd. Działalność ss. pasterek w domu misyjnym

²³ W. Rozynekowski, *Początki Zgromadzenia Sióstr Pasterek od Opatrzności Bożej w Toruniu we wspomnieniach dr Heleny Steinbornowej*, „Studia Pelplińskie”, t. 30, 2000, s. 277.

oddaje społeczeństwu niepomierne usługi, a państwu wychowuje pożytecznych obywateli, bez jakiegokolwiek obciążenia Skarbu Państwa²⁴.

Starosta ze Świecia Czesław Tollik w 1925 roku docenił zaangażowanie sióstr w prowadzenie gospodarstwa:

Ile pracy klasztor sióstr Dobrego Pasterza włożył w gospodarstwo w Topolnie, może ocenić tylko świadek naoczny. Skutki tych mozolnych zabiegów nad podniesieniem gospodarstwa we wszystkich kierunkach są widoczne. Każde zarządzanie jest wyczerpująco obmyślane i umiejętnie wykonane – począwszy od zwyczajnych robót w polu, a skończywszy na artystycznych robótkach w cichej celi zakonnej²⁵.

2. Pniewite

Dom, a właściwie majątek we wsi Pniewite siostry pasterki zakupiły 12 stycznia 1925 roku. Miejscowość jest położona obecnie w województwie kujawsko-pomorskim (ówcześnie w województwie pomorskim), w powiecie chełmińskim, w gminie Lisewo, przy trasie kolejowej z Torunia do Grudziądz. Majątek obejmował ponad sto pięćdziesiąt hektarów ziemi pszenno-buraczanej. Siostry bardzo szybko uczyniły z majątku wzorcowe gospodarstwo, a prowadzona w nim hodowla zwierząt została uznana za jedną z najlepszych w województwie pomorskim. W gospodarstwie działała ponadto piekarnia biszkoptów i sucharów zdrowotnych oraz wytwórnia cukierków śmietankowych, rozwijano tkactwo i pończosznictwo, uruchomiono wytwórnię paramentów liturgicznych²⁶.

W wydrukowanej w sierpniu 1927 roku w „Gońcu Nadwiślańskim” – gazecie powiatu chełmińskiego – relacji z wizyty w Pniewitach żony prezydenta Michaliny Mościckiej znajdujemy interesujący opis działalności placówki:

Dnia 2-go sierpnia b.r. Dom Misyjny SS. Pasterek w Pniewitem miał zaszczyt podejmować dostojnych gości. O godzinie 15-tej przybyła p. Prezydentowa Mościcka wraz ze swoją Świtą, p. Ministrowa Dr. Wybicka, p. Wojewodzina Młodzianowska, p. Starosta Ossowski wraz z małżonką itd. – zwiedzając oddziały przemysłowe:

1. Kościelne ornaty, hafty, koronki złote oraz sztandary – wszystko ręcznie i artystycznie wykonane w Domu Misyjnym.
2. Wyroby tkackie, różne płótna surowe – wykonane na własnych warsztatach.
3. Wyroby fabryki sucharków i biszkoptów, z własnych świeżych produktów – które cieszą się na ogół wielkim powodzeniem.

Pozatem dział gospodarczy, obora zarodowa i stajnia – słynne na całym Pomo-

²⁴ Cyt. za: M. Fąka, *Maria Karłowska*, s. 350–351.

²⁵ Cyt. za: ibidem, s. 351.

²⁶ *Pisma*, t. 7, s. 441–442.

rzu, z wszelkim uznaniem Izby Rolniczej. Po zakończeniu zwiedzania wychowanki Domu Misyjnego zaśpiewały „Rotę” – jedna z nich zadeklamowała piękny wiersz własnego utworu na cześć p. Prezydentowej [...]. Całą wspaniałą organizację zawdzięcza się Założycielce Matce Marji Karłowskiej – Przełożonej Generalnej, która nie szczędząc trudu, od 40 lat istnienia Zgromadzenia heroicznym poświęceniu kieruje u steru tak potężnym dziełem miłosierdzia dla dobra Kościoła i Ojczyzny²⁷.

W dowód uznania dla jej społecznego zaangażowania, 25 maja 1928 roku Maria Karłowska została odznaczona przez prezydenta Ignacego Mościckiego Złotym Krzyżem Zasługi. Odznaczenie wręczono jej w domu zakonnym w Pniewie 1 sierpnia tegoż roku²⁸.

3. Dębowa Łąka

W 1932 roku siostry pasterki otworzyły dom we wsi Dębowa Łąka²⁹, położonej obecnie w województwie kujawsko-pomorskim (ówcześnie w województwie pomorskim), w powiecie wąbrzeskim. Posiadłość w Dębowej Łące nie była własnością sióstr pasterek, została wydzierżawiona od Skarbu Państwa. W maju 1932 roku w domu zamieszkały nowicjuszki, a tym samym stał się on domem formacyjnym zgromadzenia. Dom, położony we wsi, pełnił więc niezwykle ważną funkcję dla młodej całej czas wspólnoty zakonnej³⁰.

4. Jabłonowo Pomorskie

Majątek w Jabłonowie – dzisiaj miejscowość nazywa się Jabłonowo-Zamek – Maria Karłowska kupiła 15 lipca 1933 roku; w literaturze często pisze się, że dom znajduje się w Jabłonowie Pomorskim, gdyż leży blisko tej miejscowości. Była to dawna posiadłość rodziny Narzymskich, została zbudowana w drugiej połowie XIX wieku. Założycielka zgromadzenia nabyła nie tylko zabudowania z okazałym parkiem, ale także siedemdziesiąt hektarów ziemi rolnej, a w 1934 roku dokupiła jeszcze sto cztery hektary. Posiadłość w Jabłonowie została przeznaczona na siedzibę domu generalnego zgromadzenia. Jak widać dom zakony umiejscowiony w niewielkiej miejscowości stał się najważniejszym domem zgromadzenia. Dodajmy, że taką funkcję pełni do dziś.

²⁷ Prezydentowa Mościcka w Pniewitach na Pomorzu, „Goniec Nadwiślański”, 1927, nr 3 (182), s. 5.

²⁸ M. Fąka, *Maria Karłowska*, s. 361–362; J. Stabińska, *Bardzo umiłowała*, s. 152–154.

²⁹ Zob. W. Rozyrkowski, *Obóz pracy*, s. 329–336; idem, *Likwidacja domu zakonnego*, s. 215–223.

³⁰ Zob. W. Rozyrkowski, *Karłowska Maria*, s. 127–129.

Śmierć założycielki

Matka Maria Karłowska zmarła w domu zakonnym w Pniewie 24 marca 1935 roku³¹. Pod względem kościelnej struktury administracyjnej miejscowość ta położona była w granicach parafii w Lisewie. Wiemy jednak, że założycielka zgromadzenia chciała spocząć w domu zakonnym w Jabłonowie – w dniu objęcia tej placówki na pocztówce przedstawiającej pałac (zwany często zamkiem) napisała własnoręcznie: „Ostatnią moją wolą jest tutaj spocząć”. Zgodnie z tym życzeniem 27 marca ciało Marii Karłowskiej zostało przewiezione do domu w Jabłonowie. Następnego dnia, czyli 28 marca pochowano je w przy wejściu do kościoła parafialnego pod wezwaniem św. Wojciecha.

Doczesne szczątki Marii Karłowskiej zostały 31 sierpnia 1935 roku uroczysto przeniesione do położonego niedaleko świątyni parafialnej domu generalnego zgromadzenia i pochowane w krypcie, która znajduje się pod prezbiterium kaplicy dobudowanej do domu zakonnego³².

Biskup chełmiński Kazimierz Józef Kowalski 13 marca 1965 roku powołał Trybunał Diecezjalny, którego zadaniem było zebranie wszelkich dokumentów związanych z życiem Marii Karłowskiej, a także przesłuchanie świadków. W ten sposób rozpoczęto starania o wyniesienie założycielki zgromadzenia sióstr pasterek na ołtarze. Jej beatyfikacja odbyła się 6 czerwca 1997 roku w Zakopanem podczas pielgrzymki papieża Jana Pawła II do Polski. Odnowiona kaplica w domu generalnym sióstr pasterek w Jabłonowie 15 czerwca 1997 roku została podniesiona do godności Sanktuarium bł. Marii Karłowskiej. W 2009 roku bł. Maria Karłowska została ogłoszona patronką miasta Jabłonowo Pomorskie³³.

Zakończenie

Podjęte zagadnienie znaczenia środowiska wiejskiego dla rozwoju życia zakonnego w Polsce – w omawianym przykładzie w okresie międzywojennym – stanowi bardzo ciekawy temat badawczy. Nie mam wątpliwości, że oczekuje on na szczególne zainteresowanie; ponieważ łączy się w nim wiele wątków, może przyciągnąć uwagę badaczy zajmujących się różnymi problemami.

W niniejszym artykule został przywołany fragment historii Zgromadzenia Sióstr Pasterek od Opatrzności Bożej. Widać bardzo wyraźnie, że domy zakonne

³¹ M. Fąka, *Maria Karłowska*, s. 371–383.

³² Ibidem, s. 382–383.

³³ E. Piszcz, *Karłowska Maria*, s. 429–431; W. Rozyrkowski, G. Dobrska, *Może i tobie*, s. 136–150.

otwierane w środowisku wiejskim przez założycielkę Marię Karłowską odegrały kluczową rolę w rozwoju tej wspólnoty zakonnej, nadając nowe impulsy zarówno jej funkcjonowaniu, jak i prowadzonemu przez pasterki dziełu pomocy kobietom. Można nawet stwierdzić, że domy zakonne otwierane w niewielkich miejscowościach pomagały nie tylko kontynuować, ale wręcz wypełniać charakterystykę wspólnoty. Setki wychowanek mogły w nich zamieszkać, kontynuować proces resocjalizacji i często odnaleźć swój dom oraz nową rodzinę. Na koniec dodajmy, że dzieła powstające przy domach zakonnych zakładanych na wsi stawały się bardzo szybko swoistą wizytówką wspólnoty sióstr pasterek.

MACIEJ KROTOFIL

Instytut Historii i Archiwistyki
Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu
Toruń, Polska

Znaczenie służby wojskowej w procesach integrujących ludność wiejską międzywojennej Polski

Społeczne aspekty historii wojskowej nie cieszyły się jak dotąd większym zainteresowaniem badaczy. Historycy wojskowi skupiali się raczej na problemach czysto militarnych: organizacji sił zbrojnych, ich uzbrojeniu, wyposażeniu i umundurowaniu, a przede wszystkim na historii wojen i konfliktów zbrojnych. Tymczasem społeczna strona funkcjonowania sił zbrojnych jest co najmniej tak samo ciekawa, i to zarówno jako konsekwencja odbywania służby wojskowej (i zasadniczej, i zawodowej), jak i jako wpływ wojska na społeczeństwo cywilne. Warto przy tym podkreślić, że – zdaniem autora – w najszerszym zakresie wojsko oddziaływało na polskie społeczeństwo w czasie obowiązywania w naszym kraju powszechnej obowiązkowej służby wojskowej. Większość młodych mężczyzn spędzała wtedy pewien okres w koszarach – co częstokroć miało daleko idące konsekwencje dla ich dalszego życia. Z drugiej strony bardzo wiele rodzin miało kogoś z bliskich „w wojsku” – czy to w danej chwili, czy to w niedalekiej przeszłości, czy też spodziewano się, że w niedalekiej przyszłości to nastąpi. Powszechnie jeżdżono całymi rodzinami na uroczyste przysięgi wojskowe, odwiedzano żołnierzy w koszarach, pisano do nich listy. Powszechny był też widok umundurowanych żołnierzy służby zasadniczej w każdym większym mieście – czy to garnizonowym, czy też stanowiącym węzeł kolejowy. W ten sposób społeczeństwo w pewnym sensie na co dzień „żyło wojskiem”. Podobnie było w okresie międzywojennym oraz (zdaje się w jeszcze większym